

ЗМІСТ.

Із поезії Миколи Вороного	181
ОЛЬГА КОРЕНЕЦЬ:	
Нянька.....	183
НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ:	
І Буря.....	188
II Ніч.....	190
МИКОЛА ДЕРЛИЦЯ:	
Хмиз.....	192
О. ПЛЮЩ:	
Палкий мисленник і учитель.....	209
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:	
З ласки родини (далі буде).....	218
ФРАНК НОРРІС:	
Вир.....	249
До анекдотичної біографії Шіллера.....	272
—	
М. ГРУШЕВСЬКИЙ:	
Отвертий лист до гр. кат. ординаріатів і духовенства.....	189
О. ВИШНЕВСЬКИЙ:	
На переломі (далі буде)	193
Реферат Комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова (кінець буде) ..	218
ІВАН ФРАНКО:	
Двоязычність і дволичність.....	231
М. ГРУШЕВСЬКИЙ:	
Конституційне питання і українство в Росії... ..	245
ПАВЛО ВОЛОСЕНКА:	
Виріб колодок у Сьвйонтвіках Горішних коло Кракова	259
В. ЛЬВІВСЬКИЙ:	
Нові книжки.....	263
Від Української Демократичної Партії.....	272
Хроніка і бібліографія... ..	265

1905.

РІЧНИК VIII.

ТОМ XXX.

КНИЖКА VI.

ЗА ЧЕРВЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка

Реферат

Комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова.¹⁾

Стремління освічених Українців до просвіти своїх менших братів, любов до рідної мови, що вже випробувала свої сили на різних полях, у кінці й природна реакція проти незаслуженого переслідування, яке майже відібрало їм право користувати ся рідною бесідою, не лише спасли їх від втрати надії, але приневолили їх подумати про способи заспокоєня своєї законної потреби словесних зносин із непросвіченими земляками. Той спосіб був під рукою: за австрійською границею, в Галичині, такі самі Українці як наші, говорять, пишуть і друкують на своїй мові без перепон. Наслідком того літературна праця Українців переносить ся до Львова, на великий хосен і гордість Австрії, але й на не меншу, коли не більшу шкоду і понижене Росії. Від другої половини 60-их років галицька українська література почала збільшати ся і досконалити ся з такою силою, про яку при своїх місцевих обставинах вона ледви коли могла би й мріяти. Не вменшаючи талантів і учености заграничних Українців, можна сказати сьміло, що без уваги на значіне всякого приливу нових співробітників, прилучене до них земляків із Росії мало для піднесеня їх літератури особливу вагу тому, що: 1) талановитих людей між нашими Українцями повинно бути далеко більше, ніж між австрійськими, хоч би в той простої причини, що перші майже в десятеро численніші від останніх; 2) наші, по часті в той самої причини, заможніші від заграничних. І всі ті таланти й гроші, які ужиті на місці принесли би Росії необчислену користь, почали йти за границю

---

¹⁾ Див. попередня книжка ЛНВ. стор. 164—174.

на витворенє такого духового центра, на який майже кождий український письменник від тепер покладає всі свої надії, коли вийде в своїй літературній творчості в тісних рамок безбарвної белстристики. А тим часом такий центр міг би, — ні, повинен би бути в границях російської держави, в якій живе величезна, подавляюча більшість Українців. Але й для тої більшости перенесене літературної діяльності в Галичину стало далеко не повною нагородою за утрату права на рідну мову в вітчизні, бо твори написані в Росії і надруковані у Львові доходили рідко до тих, для кого були призначені, і таким чином переважно не досягали своєї мети, а найважнійше жерело духової просьвіти, сьв. Письмо, яким галицькі Українці користують ся свобідно в перекладі на свою рідну мову, було доступне українському простонародю лише в церковно-славянськїм або в велико-руськїм перекладі, то значить, що воно зовсїм не було доступне. Яка тяжка помилка з точки погляду політики і внутрішньої і заграничної! І яка вона дотикальна, особливо після того, що вже стало ся! А проте та нещасна помилка не лиш не була усунена, але по 13 літах іще побільшена.

Розпоряджене 1863 р., як і всі подібні йому заходи, викликані не дійсними потребами держави, але кабінетними міркуваннями поодиноких державних мужів, які не все ясно відріжняють явища життя від їх паперової відбитки, сповняло ся зразу негайно, але під 70-і роки, по тім, як правительственный персонал по часті змінив ся, недовіре до Українців немов ослабло. В 1872 р. позволено завязати полуднево-руськїй відділ Географічного Товариства в Києві. Ся інституція з'єднала і оживила діяльність українських статистиків, етнографів і иньших учених, що займали ся дослідями своєї вітчизни, і цілком природно поставила знов на чергу питання про народню просьвіту. В 1873 р. Костомаров підніє на ново справу популярно-наукових книжок. Та зараз же віджила і незчливість. М. Юзефович, що видав 1863 р. брошуру: „La question Russo-polonaise jugée par un petit-russien“ на доказ повної неважності українських інтересів від польських, в 70-их роках уже тайний радник і предсідатель Київської Археографічної Комісії, вдарив на алярї у „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ і в „Кіевлянинѣ“. Його погляди були прийняті до відомости, і в 1876 р. у Петербурзі зібрала ся комісія з міністрів внутрішніх справ і народньої просьвіти, оберпрокурора сьв. Синода, шефа жандармів

і Юзефовича. В тій комісії постановлено наложити на українську літературу такі обмеження: 1) ввіз українських книжок і брошур із заграниці, які вони не були би, заборонити; 2) друковане і видаване українських творів і перекладів у державі заборонити, крім: а) історичних документів і памяток і б) творів красної літератури, в яких перші приказано друкувати заховуючи правопись оригіналів, а другі — без усяких ріжниць від загально прийнятої російської (т. є. великоруської) правописи і тільки по розгляді рукописів у головній управі для справ друку; 3) українські сценічні представлення і відчити, а також слова при нотах заборонити. Сі постанови предложено цареві Олександрови II, що лічив ся тоді в Емс, і там вони були затверджені. Так повстав закон 18/30 мая 1876 р. Та опублікований він не був і ті, кого він найбільше дотикав, догадували ся дуже помалу про його істнуванє, не дістаючи книжок, замовлюваних у Галичині, дістаючи відмови що до пропущеня своїх творів, написаних без **Ъ** і **ы**, надармо добиваючи ся дозволу на українське представленє або концерт або знаходячи в рукописах своїх збірників українських пісень помилюваними тільки ноти. В Велико-Росії багато довідало ся про сей закон у перше аж по двох або трьох роках після його затвердженя зі статі в *Revue des deux mondes*: „*La liberté en Russie*“, до якої дістала ся відомість про нього мабуть із брошури Драгоманова, предложеної ним париському конігресови літератів. Та чи явно, чи тайно, українська література в Австрії була тим законом іще сильнійше відрізана від російських інтересів і в кінці зроблена оружем протесту і пропаганди, ворожої російському правительству, а в Росії віддана на цілковиту самоволу цензури або, ліпше сказати, на особистий погляд сього або того начальника головної управи для справ друку або його помічників і на те, аби видрукувати: „І шумить і гудить, дрібний дощик іде“, доводило ся звертати ся до Львова. І серед тих нових обмежень являеть ся одна полекша в порівнаню з розпорядженєм 1863 р.: позволено видавати історичні памятки і документи. Якому добродієви має завдячувати українська література се часткове розширенє прав? Мабуть самому авторови того присуду над українською літературою, председателеви Київської Археографічної Комісії, якому публікованє документів було очевидно дуже пожадане, але видавало ся невідгідним, хоч не зовсім неможливим, в обхід закона після того, як він сам став певного рода законодавцем.

З законом 1876 р., як і можна було надіяти ся, повторило ся те саме, що було з законом 1863 р., лиш ледви чи не швидше, тай на перший раз не наслідком яких українофільських підступів, але самоволі чи незнання цензурного заряду. 26-го липня 1876 р. заборонила духовна цензура галицьку брошурку „Оповѣданє про жите св. мученикѡвъ Бориса и Глѣба“, предложену їй петербурьським комітетом заграничної цензури, як написану по українськи; але загранична цензура звернула увагу головної управи на те, що книжочка надрукована церковними буквами — і головна управа дозволила її. Судячи по тім, що се розпорядженє повторено 1 цьвітня 1880 р., воно тоді не було виконане, але за другим разом повинно було виповнитися, скріплене ще поглядом, що уживанє церковного письма „въ малороссійскихъ изданіяхъ представляется весьма желательнымъ“, хоча коли приміром появила би ся пісня в роді „Ой Семене, Семене, чом не ходиш до мене?“ надрукована буквами сьв. Письма і богослужебних книг, така суперечність форми зі змістом викликала би певно репресію з боку тої самої цензури, яка добачила би в ньому — і зовсім справедливо — щось дуже похуже на богохульство. Про ослабленє чуйности головної управи можна догадувати ся з тих випадків, у яких можна ствердити по крайній мірі попередню роботу місцевих цензурних комітетів і цензорів над українськими рукописами, предложеними для дозволу до друку. 9 червня 1878 р. одеському тимчасовому відділові внутрішньої цензури приказано предклатати не інакше українські рукописи, як із виводом про їх зміст із чисто цензурного боку, з чого очевидно випливає, що оцінка творів у дійсности була полишена місцевій цензурі. За те з формального боку головна управа зовсім не вирікала ся свого авторитета, як се видно, приміром, із заборони поеми В. Білого „Марко Проклятий“ (1 цьвітня 1878 р.), уже перегляненої петербурьським цензурним комітетом і відбитої в коректі, за те, що автор ¹⁾ писав і зам. и. Певність закона з 1876 р. видна і в забороні, наложеній 26-го мая того самого року на третій випуск „Збирянка писень“ Лисенка (з правописею одобреною цензурою), хоч 25 мая 1877 р. був дозволений „къ обращенію въ Россіи“ учебник „Руска читанка для вышней гимназій. Уложивъ Александеръ Барвиньскій.

¹⁾ Тут зайшла помилка що до імен авторів. В. Білий не автор «Марка Проклятого», але видавець. Автором був О. Стороженко. В. Г.

У Львові. 1870² в трьох частих, і видано той дозвіл у відповідь на запит знов тої самої заграничної цензури, яка в ті часи була очевидно ліберальніша від внутрішньої.

Ліберальні подуви 1880 р. відбили ся і на українській літературі. Дня 8-го грудня того року в високого дозволу вніс Костомаров в Академію Наук премію свого імени за уложене українського словаря. Дня 12 січня 1881 р. представив київський (опісля варшавський) генерел-губернатор М. І. Чертков міністрови внутрішніх справ довгий меморіал, до якого послужила вихідною точкою просьба Лисенка — допустити третій випуск його збірника українських пісень надрукованого в Лиську до продажі в Росії, а дальший зміст звернений на оборону Українців від підозрінь сепаратизму і на доказ можливости повної рівноправности літературних і музикальних творів що до цензури з великоруськими. Дня 13-го січня 1881 р. тодішній харківський генерал-губернатор князь Дондуков-Корсаков представив також по причині двох присланих йому українських книг просторій, але доволі безбарвний меморіал про права української мови ¹⁾, зрештою по части в користь української літератури, сценічних представлень, концертів і друкованя нот із текстами. Наслідком тих меморіалів був рапорт міністра внутрішніх справ графа Н. П. Ігнатьєва царю Олександрю III і високий приказ на перегляд правил із 1876 р. Відбула ся окрема нарада при участі тайного радника К. П. Побідоносцева, державних секретарів Островского і Сольского і начальника головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземского. На тій нараді порішено задержати правила 1876 р., але доповнити їх такими постановами: 1) дозволити друк українських словарів під умовою задержаня правописи або „общерусскої“, або уживаної не пізнійше XVIII ст.; 2) дозвіл сценічного представлення українських пес і публичного відспіваня українських пісень і куплетів, дозволенних цензурою, поставити в залежність від погляду вищих місцевих властей у кождім окремім випадку, а допущене друку українських текстів при нотах не інакше, як із захованем „общерусскої“ правописи полишити головній управі для справ друку; 3) заборонити утворене спеціально українського театру і формоване труп для виставлюваня виключно українських пес. Ті постанови були затверджені царем 8 жовтня 1881 р., але не опубліковані,

¹⁾ Пор. ЛНВ., 1905, кн. II, ст. 89—97.

лише подані відповідним органам адміністрації „конфіденціально“. Дані, на яких оперті ті постанови, очевидні: се — премія Костомарова за уложенє українського словаря, яку дивно було би не приймати, з одного боку заступництво київського і харківського генерал-губернатора за українську сцену і пісню, а з другого — страх перед можливістю повстаня окремого українського театру, збільшений очевидно старим фантомом українського сепаратизму, як можна догадувати ся з два рази повтореного домагання так званої „общерусскої“ правописи.

Так стже поручений царем розгляд закона з 1876 р., далеко не вільного від впливу випадковости, був виповнений не на основі всестороннього перестудіюваня питаня, але при помочи деякого пового матеріялу, що також навинув ся випадково під руку. Зрештою називаючи дані закона 1881 р. випадковими ми повинні пояснити се. Припадкові вони тільки в значіню своєї неповноти, але не генези: рівночасне заступництво обох висших представителів адміністрації на Україні за духові інтереси місцевої людности, хоч може й викликане безпосередно якимось запитом із гори, важне саме по собі як вимовне свідощтво давно назрілих потреб повіреного їм краю, — тим ціннійше свідощтво, що його не можна підозрівати за ніяку злочинну тенденційність, ані легкодушну поспішність. М. І. Чертков, якого вірність інтересам держави і адміністраційний досвід не можуть підлягати найменшому сумнівови, уважав своїм обовязком заступити ся за права української літератури в повнім її обемі; князь Дондуков-Корсаков не пішов у своїм меморіялі так далеко тому, що не був чужий розповсюдженню в деяких сферах недовіря до Українців, та все був приневолений прибілизно до такого самого відзиву важними фактами і на деякі з них він покликаєть ся навіть.

Закон 1881 р. силою властивости даних, із яких зачерпнено його зміст, виіс у законодавство України певного роду полекші, хоч далеко менші, ніж може здавало ся його авторам. Уживанє „общерусскої“, т. є. в самій річи великоруської правописи в українських текстах — се взагалі неможлива вигадка тому, що правопись невідмінно підпорядковуєть ся фонетиці, а в лінгвістичних працях, як словарь, представляєть ся просто немислимою річю і через те пробу уложеня українського словаря під такими умовами можна зрівняти з замахом негідними способами, про що легко переконати ся дорогою відвортної проби — уложеня великору-

ського словаря кулішівкою. Що до уживаня „прапописанія, употреблявшогося въ Малороссіи не позже XVIII вѣка“, то не говорячи вже про самовільство такого обовязку, згадана тут правопись — величина зовсім мітична тому, що в ту пору писав кождий більше або меньше по своєму, і коли би ми захотіли наслідувати Українців XVII і XVIII ст., у нас появили би ся, приміром, форми пѣнѣ, тѣлько, вѣнѣ, як писав Некрашевич, зам. пѣпѣ, тѣлько, вѣнѣ або піп, тільки, він. Вистава українських спектаклів лише за кождоразовим окремим дозволом місцевого вишого начальства рівняєть ся в дійсности майже цілковитій забороні правильного фунтованя театру, хоч би й мішаного що до мови виставлюваних пєс. Але й те обовязкове мішанє — коли його пропонувано для кождого представлення, як виконувано у практиці — само по собі мусіло відбити ся дуже пригнітливо на обємі представлюваних на сцені драматичних творів, т. є. на цілім репертуарі. Заборона формованя чисто українських труп або вимагала подвійного персоналу, не під силу приватним театрам, або виключала можливість підхованя добрих акторів, бо трудно уявити собі, аби могла витворити ся путня сценічна школа при постійних переходах від „Назара Стодолі“ до „Татьяны Рѣпиной“ або до „Короля Ліра“ і від „Пошились у дурні“ до „Горя отъ ума“ або „Врача поневоль“. Одначе закон 1881 р. показав ся все таки полєкшою завдяки тому, що самі ті, хто мав глядіти за його виконанєм, розуміли або відчували невідповідність між його цілями, зглядно ліберальними, і редакцією, що паралізувала ті цілі. Збирачі матеріялів до словаря записували слова фонетичною правописю тим сьмілійше, що бачили вже не один приклад цензурного пропуску книг, написаних так, а театральні підприємці на те, аби виграти час, потрібний для представлення більше або меньше довгого українського драматичного твору, обмежували великоруську частину до вистави перед або по ньому водевільчика або сценки, які grano поки з'їзжала ся або роз'їзжала ся публіка, — grano формально і без чутя, при чім приміром актор, що представляв збанкротованого панка, говорив, що він тільки що „проковтнув“ сотку устриць і т. и. В 1884 р. головна управа в справах друку звернула увагу губернаторів на такий обхід закона, але з того нічого не вийшло. Помалу почали проскакувати до друку переклади з великоруської мови на українську і в 1892 р. головна управа пригадала цензорам незаконність такої появи, зрештою дуже спір-

ної відповідно до тексту правил із 1876 р., і старала ся збільшити їх чуйність і в напрямі оригінальних українських творів, які вони повинні „съ особою строгостью и вниманіемъ разсматривать, подвергая исключеніямъ и запрещая при этомъ не только все, противорѣчащее общимъ цензурнымъ правиламъ, но при малѣйшемъ къ тому поводѣ, по возможности, сокращая число такихъ бездарныхъ произведеній въ цѣляхъ чисто государственныхъ“ (Предложеніе Гл. Упр. по д. п. С.-Петербурзькому Цензурному Комитету з 8 січня, 1892 р., ч. 96). В 1884 р. затверджено в незвичайно різкій формі заборону привозу українських книжок із заграниці. В 1895 р. заборонено українські книжки для діттей, що в дійсности є також повторенем попередньої заборони, уміщеної в постаповах 1863, 1876 і 1881 рр. Доволі було би й тих неодноразових повторень того, що зазначено в попередніх законах (зрештою не опублікованих) для доказу цілковитої суперечности сих законів із умовами і потребами реального житя.

Поки перейдемо до висновка, який повинен бути природним впливом із попередніх наших міркувань, полишаєть ся розглянути ті аргументи, до яких звертали ся урядові особи й інституції, а також публіцисти на те, аби оправдати законність обмежень, що обкрюювали свободу українського друкованого слова. Зробити се конечно треба; багато з тих аргументів такі, що до них можна вертати у всякий час і при всяких нових умовах: вони власне основані на поглядах загального характеру, а не на тих дійсних потребах людности української землі, які одиноко, як нам здаєть ся, повинні мати рішаюче значіне в роздивлюванім питаню.

Ті аргументи переносять нас поперед усього в царину культурної історії руської народности: сею історією, по думці деяких публіцистів, належить означувати відносини української літератури до „общеруської“ літератури і української мови до „общеруської“ мови. Затримаймо ся вперед на питаню про мову. Чи маємо ми дійсно право говорити про „общеруську“ мову? Не підлягає сумнівови, що предки Великоросів і Малоросів говорили колись одною мовою: ту мову, що не дійшла до нас у письменних памятках, відтворювану гіпотетично, принято в науці називати „общеруською“ мовою. Але очевидно не її мають на увазі ті, що протиставлять українську мову „общеруській“. Ще в доісторичну епоху представляла „общеруська“ мова в окремих паростях різкі діалектичні відрубности, які дають підставу припускати споконвічний поділ ру-

ського племені на три групи: північно-руську, середно-руську і полуднево-руську. Полуднево-руські пам'ятки давньої нашої літератури XI і XII століть, як у перше доказав наш поважний співчлен академік А. І. Соболевский, представляють ряд типічних окремішностей української мови: із них можна на певне перекопати ся про значне віддаленє полуднево-руських (малоруських) говорів як від середно-руських, так і від північно-руських уже в дотатарській періоді. Тому віддаленю не могло перешкодити й те політичне з'єдиненє руських племен, яке бачимо в X і XI століттях; навпаки, розпад руської землі на уділи, зміцненє нового політичного центра в допливі Оки і верхнього допливу Волги, упадок Києва у другій половині XIII столітя — все се від'окремлює значно полуднево-західну Русь, а напад Татар довершує те відокремленє. Пізнійше, в границях литовсько-руської держави, полуднево-руські племена знаходять умови для зближеня з иньшими руськими племенами, а власне з тою західною галузею середно-руських племен, яка стала основою білоруської народности. Східна-ж галузь середнорусів, з'єдинена Москвою з північно-руськими племенами, входить разом із ними в склад великоруської народности. Аж пізнійша колонізація XVII і XVIII століть зближує великоруські і малоруські племена в допливах Сейма, Донця і Дону. Таким чином історичні умови впливали на повне відокремленє полуднево-західної Росії (Малоросії) і території, занятої Великоросами: звідси фактичні окремішности в мові обох народностей — великоруської і малоруської. Історичне жите тих народностей не витворило для них спільної мови; навпаки, воно зміцнило ті діалектичні окремішности, з якими предки Малоросів із одного, Великоросів із другого боку — виступають у початках нашої історії. І очевидно, жива великоруська мова, якою говорить нарід у Москві, Рязані, Ярославі, Архангельську, Новгороді, не може бути названа „общеруською“ в супротивність українській мові Полтави, Києва або Львова.

Та чи нема підстави признати „общеруською“ нашу літературну мову? Чи не витворювала ся вона спільними з'усиллями всіх руських народностей, чи не відбила в собі окремішностей усіх руських говорів? По вивіданям не раз висловам деяких публіцистів Українці грали видну ролю в твореню і в обробленю нашої літературної мови. Для доказу сеї думки признаєть ся достаточним наводити вплив українських письменників і учених діячів XVII

і XVIII ст. зразу на московську освіту, а опісля і на Петрові реформи. Справді, вплив сей відбив ся і на нашої літературній мові, але він був переминаючий: зусилля великих наших письменників зближали що раз більше книжну мову з народньою і ніщо ще не здержало сеї течії, яка зробила вже вкінці XVIII і початку XIX століття нашу літературну мову в повні великоруською, увільнивши її між иньшим від напливового українського наголосу, не чужого, по вказівкам професора Будде, язикови Ломоносова і Сумарокова. Великоруська літературна мова, що представляє в своїй основі перісту мішанину церковнославянських елементів (у лексичній і по часті граматичній часті) із елементами живої мови великоруських племен, від давних часів, можна сказати, від XIV ст. набирала що раз більше народньої закраски. Її розвиток власне в тім напрямі був здержуваний два рази — перший раз у XV столітті, коли їй прийшло ся витримати боротьбу з иньшославянськими елементами, що завдяки сербським і болгарським ученим найшли зі славянського полудня; другий раз — у XVII столітті, коли її наводнили окремішности української книжної мови. Та великоруський елемент вийшов оба рази переможцем і тому нашу літературну мову, мову освічених клас і літератури всіх родів, належить признати вповні великоруською. Ми не бачимо ніяких основ звати сю мову „общеруською“, бо вона не представляє амальгами, в якій відбили ся б, хоч і нерівномірно, окремішности всіх живих руських говорів.

Правда, наша великоруська мова здобула загально-руське значінє: в значній часті вплинула на се та обставина, що силою річій вона стала державною мовою; та се залежало головно від культурного росту великоруської народности, від розвитку її літератури і шкільної освіти. Реформи Петра Великого, що зблизили Росію з Заходом, зміцнили просвітне значінє великоруських центрів, Москви і Петербурга, і втягнули в одно спільне житє Велику і Малу Русь: остання не мала що протиставити тій світській просвіті, яка завдяки напрямови, даному Петром, розлила ся нестримним потоком по всій землі, з'єдиненій московськими царями. Наслідком того проникла великоруська мова на полуднє, в українську Придніпрянщину. Книжна українська мова виробляла ся в XVI і XVII століттях на основі двох літературних мов — церковнославянської і західно-руської, що своєю дорогою пересякла польськими елементами; вона приблизила ся в значно меншій мірі

ніж великоруська літературна мова, до мови народа і тим передо-всім поясняєть ся доля, яка постигла її у другій половині XVIII столітя: вона забуваєть ся і без усякої боротьби уступає місця великоруській літературній мові.

Зріст культури і освіти, про який ми що лиш згадали, завершуєть ся таким чином натуральним витисненем книжної української мови великоруською мовою. Та той зріст прикликає до життя чинники, що в попередню епоху майже не знаходили собі виходу і законного вираження. Великорос захоплюєть ся на стільки світською просвітою, що не може вже задовольати ся тим, що давало його предкам церковну освіту, яка полишила без відповіді переважну частину потреб вдумливої і чутливої істоти — користуванем церковною книжною мовою, далекою від рідної. З появою світської просвіти, література, не перестаючи задовольати релігійних потреб, матеріальних інтересів, відкриває для Великороса можливість виражати і почування і думки в нових, непривиклих для його предків формах. І се відбиваєть ся передо-всім на зближеню книжної мови з розговорною, літературної мови з мовою щоденних почувань і думок. Ми бачимо, як швидко увільни-ла ся великоруська літературна мова, завдяки власне світській просвіті, від налетілих елементів, чужого наголосу, незвичайних слів. В Україні, де книжна українська мова була вже забута і за-кинена, та сама світська просвіта мусіла визвати иньшу, хоч і подібну появу: жива розговорна мова стає літературною мовою. Думки і почування Українця рвуть ся нестримно на папір, для нього нема иньшого виходу, як виразити їх звичайним своїм гово-ром, бо чужа йому великоруська літературна мова не може стати провідником рідної його мови, не може і по своїй сути не повинна бути з нею зближувана і зрівнювана. Реформи Петра Великого вивели Росію на дорогу світської просвіти: в результаті з одного боку книжна великоруська мова зрівняла ся з розговорною мовою Великоросів, а з другого розговорна мова Українців стала мовою нової української літератури. Не допустити законности і природ-ности такого результата значило би признати, що світська просвіта не ткнула Українця; воно значило би, що на півночи в Москві і Петербурзі, світська просвіта повинна була збли-зити розговорну мову з літературною, давши першій із них пере-вагу, а на полудні, в Києві, та сама світська просвіта мала

тільки замінити стару літературну мову новою, ще відміннішою від розговорної, ще більше чужою.

Публіцисти, що відмовляли права на існування українській літературній мові, покликували ся радо на Білорусь: вони застрашували російське правительство і російську суспільність перспективою домагання свободи для білоруського друкованого слова. Що скаже будучність, не знаємо; але минушина свідчить ясно, що білоруська інтелігенція ополячила ся тоді, коли Велико- і Малороси заховували ще свято свої книжні мови. І в тої інтелігенції не було ні охоти, ні підстави звертати ся до народньої мови, коли тимчасом Українці зробили се наслідком крайньої потреби.

Законністю і природністю повстання української літературної мови поясняєть ся законність і цілого дальшого її розвитку. Жерелом її була, як ми бачили, жива розговорна мова — жива розговорна мова української інтелігенції, що виросла серед цілком відмінних умов від великоруської інтелігенції. Вона і в XVIII ст. і пізнійше, в XIX, переймала польську культуру, якої не довело ся виперти ні Москві, ні Петербургови, і то не вважаючи на дуже сильну запозичку елементів великоруської культури, піддержуваної і спільною вірою і спільними державними інтересами. Таким чином у розговорній мові української інтелігенції, що стала літературною в початком XIX столітя, появляють ся в формі напливових елементів на народній українській основі з одного боку польські, з другого великоруські слова і обороти. І в будуччині обі названі літературні мови — польська і великоруська — повинні служити жерелом збогаченя української літературної мови. Зворот до тих жерел в повні законний: перевага буде належати до тої з обох мов, котра з'уміє привязати до себе українську літературу тісними, братніми вузлами. Здавало ся, що вплив великоруської літературної мови на українську був цілковито забезпечений при тих умовах, при яких повставала нова література: по українськи починають писати люди, що знаменито володіли великоруською мовою; українські книжки появляють ся в центрах великоруської просвіти; літературні твори Українців друкують ся в великоруських журналах і збірниках. Та зазначені висше цензурні утиски 1863 і 1876 року, як ми бачили, переносять літературну діяльність Українців у заграничну Русь: тут вона розвиваєть ся під сильним впливом польської і німецької літератури і зовсім природно переймаєть ся польськими елементами в царині лексики і синтакси. Українській

мові галицької літератури роблять докори за ті її польські елементи, за ту чужу українському уху закрутку, якій вона підпала у Львові. Та польські елементи не затемнили народньої основи мови: вони заняли тільки місце тих великоруських елементів, яких витиснене було би конечно при широкім і свобіднім розвитку української літератури на Україні. Збогачене чужомовними елементами — се доля кожної літературної мови (західно-європейські елементи в нашій великоруській мові доказують, що від впливу чужоземщини не забезпечені навіть дуже розвинті літературні мови). Та цілком неминучим стає вплив сусідніх мов, коли ті мови належать до споріднених племен: так польська літературна мова відбила на собі вплив чеської, а польські пуристи ведуть безхосенну і втомну боротьбу з великоруським впливом; так словінська мова перейшла сербо-хорватськими елементами; так болгарська мова наскрізь прошикована великоруськими елементами. Так само й українській мові неможливо було устерегти ся ні від великоруського, ні від польського впливу. Умілість покористувати ся чужомовними елементами, брак страху перед ними, сміле відношене до нового лексичного матеріалу — дуже часто свідчить про силу і крепкість молодой літературної мови, що нездержно стремить до щораз більшого об'єму в царині висловлюваня людських думок і почувань.

(Конець буде).

Переклад *В. Гнатюк*.
